

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Снежана Христова Николова, ШУ „Еп. К. Преславски”

на дисертационен труд на тема „Влияние на образователните политики върху обучението на ученици с умствена изостаналост ”

за присъждане на образователна и научна степен „доктор” в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика, Докторска програма „*Специална педагогика*” (на английски език)

Докторант: Елени Хараламбос Авраам

Научен ръководител: проф. д-р Емилия Хинкова Евгениева

Общо представяне на процедурата

Със заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ № РД 38-618/30.10.2024 г. съм определена за член на научно жури по процедурата за присъждане на ОНС „доктор” на Елени Хараламбос Авраам, редовен докторант по професионално направление 1.2. Педагогика (Специална педагогика) с обучение на английски език. На първото заседание на научното жури, проведено на 12.11.2024 г., на основание чл. 2, ал. 8 от Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“, съм определена за рецензент.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Специална педагогика” като са спазени всички законови изисквания за откриване на процедура по публична защита.

Докторант Елени Авраам е представила всички документи на електронен и хартиен носител, необходими за защитата на дисертационния си труд, съгласно изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за приложението му и според Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“.

Общо представяне на докторанта

През 2004 г. Елени Авраам получава диплома за бакалавър по философия, педагогика и психология от Солунския Университет на Янина (Р. Гърция). Има завършена магистърска степен – по Специална педагогика – учител за ученици със специални образователни потребности през 2012 г. в Софийски университет „Св.

Климент Охридски“.

Има богат професионален опит в областта на специалното образование като учител за ученици със специални образователни потребности и преподавател на възрастни за обучение на асистенти по трудотерапия и на асистенти в детска ясла. В периода 2005 г. – 2009 г. е преподавала филологически дисциплини в гимназия Просоцани, Драма (Р. Гърция). От 2010 г. и към момента преподава на ученици със специални образователни потребности в редица училища в различни региони на Гърция.

Образованието и професионалният опит на докторант Авраам обясняват интереса ѝ към образователните политики свързани със спецификата на преподаване на ученици със специални образователни потребности и необходимостта от подкрепа в този процес. Владее различни методически инструменти и стратегии за обучение на ученици с различни нарушения.

Има компютърни умения – добро владение на Microsoft Office пакета (Word, Excel, PowerPoint, Access). Владее английски език (ниво B2). Притежава сертификат за владение на гръцки жестомимичен език, сертификат за Брайл, както и сертификация за образователна адекватност за обучители на възрастни.

Интересът към съвременните проблеми на специалното образование в средното образование в Р. Гърция Елени Авраам доказва чрез продължаване на последната степен на висше образование, като редовен докторант по докторска програма „Специална педагогика” в СУ „Св. Климент Охридски”. Изборът на темата на дисертационната разработка е релевантен на подготовката и квалификацията ѝ в магистърската образователна степен.

Актуалност на проблематиката на дисертационния труд

В последните години все по-категорично се налага преразглеждане на политиките в образователното пространство поради присъствието на ученици със специални образователни потребности (преобладаваща част от които са тези с умствена изостаналост) в общообразователните училища. Това се дължи на множество обстоятелства, най-вече свързани с особеностите в психическото развитие на тези деца. Затова те се нуждаят от подкрепа – в познавателен аспект, в емоционален план, за гарантиране на тяхната социализация.

Децата с умствена изостаналост имат потенциални възможности за развитие, които обаче могат да се реализират само с помощта на специално организирано обучение и възпитание под въздействието на специфични методи и средства на

работа. Затрудненията в процеса на обучение са провокирани от различни фактори, един от които е свързан с ниската им познавателна активност. Те имат редица особености в когнитивната сфера, които ги отличават от децата с типично развитие на тяхната възраст. Мисленето им е непоследователно, разхвърляно, нецеленасочено, стереотипно и доста често съвсем незначителни и странични дразнители са в състояние да отвлекат вниманието им при изпълнение на поставена задача. Това води до допускане на грешки и трудно прилагане на вече усвоени знания и умения в нова ситуация. Оттук произтичат трудностите в обучението, най-вече по т. нар. „интелектуални” учебни предмети, които налагат необходимостта от строго индивидуален подход на специално обучение, с по-широко използване на нагледни средства и практическа дейност с предмети, както и използване на разнообразни способности за сравняване на обекти. Типично за децата с умствена изостаналост е стереотипното мислене. Те не могат да осъществяват пренос на знанията и уменията в нови ситуации. Всички мисловни операции са нарушени – анализът е ограничен и фрагментарен; синтезът е лишен от систематичност; сравнението е непълно и неточно (могат да се сравняват не повече от два предмета); обобщението е на ниско равнище; абстракцията е недоразвита.

Разработваният в дисертационния труд проблем е актуален и значим в научно и в научно-приложно отношение. Образователните политики по отношение на обучението на ученици с умствена изостаналост в общообразователна среда изискват изучаване на фината синергия между учениците със специални образователни потребности, училищния и фамилен контекст. Докторантката фокусира своето дисертационно изследване именно към този деликатен аспект на интеракции между учители и ученици, насочен към премахване на бариерите и предизвикателствата пред приобщаването на учениците с умствена изостаналост и подпомагане формирането на умения у учителите за провеждане на ефективен учебно-възпитателния процес.

Структура и съдържание на дисертационния труд

Представеният за рецензиране дисертационен труд реално съдържа 135 компютърни страници, с включени 5 таблици и 9 фигури. Приложена е 25 страници библиография с общо 360 източника на латиница и 3 интернет линка. Включени са три приложения – със съдържанието на двата въпросника и информационната брошура, съставена от докторанта.

Като цяло дисертационният труд е структуриран правилно и в *съдържателно отношение* отговаря на изискванията за подобно изследване.

В структурно отношение разработката е класическа, състои се от увод, три глави, изводи и препоръки, приноси и литература.

Във въведението се обръща внимание на това, че Гърция е приела приобщаващ подход към образованието на ученици с умствена изостаналост. Още тук на преден план се изтъква, че от решаващо значение за ефективното образование са необходимите определени умения, които учителите трябва да притежават. Определена е и целта на изследването – да се проучат трудностите, които стоят пред учителите в работата им с умствено изостаналите ученици и на тази база да се разработи целеви материал (информационна брошура), насърчаващ приобщаващото образование в общообразователна среда.

Налице е целесъобразност относно представянето и анализирането на теоретичните основи на изследвания проблем.

Първа глава включва теоретичен обзор по темата на дисертационния труд.

В първи параграф са представени дефиниции за умствена изостаналост. Осъществен е кратък исторически преглед на обществените нагласи към хората с увреждания – от древността, през Средновековието и епохата на Просвещението до налагането на медицинския модел и създаването на образователни програми през 19 век и промените, които се налагат в средата на 20 век по отношение правата на хората с увреждания за образование и включването им в обществения живот.

Отделен подпараграф се фокусира върху съвременния поглед върху умствената изостаналост в социален контекст. На преден план се налага разбирането за необходимостта да се оценяват капацитета и затрудненията на учениците с умствена изостаналост за да се предостави адекватна подкрепа за повишаване на тяхната функционалност и качество на живот.

Включени и анализирани са дефинициите за умствената изостаналост поместени в Диагностичен и статистически наръчник за психични разстройства (DSM-5), Международната класификация на болестите (ICD-11) и уебсайта на Американската асоциация за интелектуални затруднения и увреждане в развитието (AAIDD).

Във втори параграф се насочва вниманието към характеристиките на лицата с умствена изостаналост. В началото е отделено място на значението на IQ за определяне на степените на нарушение. Описана е категоризацията на нивата на умствена изостаналост въз основа на IQ оценките в DSM-5 в контекста на ранната интервенция и значението на допълнителната подкрепа за разгръщане на потенциала

на тези лица. Тук коректно са представени характеристиките на учениците с умствена изостаналост според способността им да формират учебни и когнитивни умения и според възможността за социална и професионална реализация. В края на параграфа са изброени основните причини за умствената изостаналост, обособени в две големи категории – медико-биологични (хромозомни нарушения, наследствени метаболитни заболявания и фактори на „околната среда“, действащи по време на зачеването, по време на бременност или по време на раждане) и психо-социални фактори.

Предвид темата на дисертационния труд, е отделен специален параграф, който представя образователните политики по отношение сегрегацията на ниво образование.

В началото на параграфа последователно са анализирани основополагащи международни документи, отнасящи се до възможностите за образование и приемане на учениците с различни нарушения: Декларацията от Саламанка през 1994 г., Политическите насоки на ЮНЕСКО, Международната конвенция за правата на хората с увреждания и политиките на ЕС, насърчаващи приобщаването на ученици с различни възможности. Описани са основните модели за прилагане на политики в образователната система (пълно неизключващо приобщаване; модел, фокусиран върху участието на едно и също място; модел, фокусиран върху индивидуалните нужди и модел на ограничен избор за включване). На тази основа е представена приобщаващата политика в Гърция и съответните модели за прилагане на образователни политики. Цитират се редица закони: закон 2817/2000 за специалното образование в Гърция и възможностите за обучение на учениците с лека умствена изостаналост в общообразователни и специални училища и класове за приобщаване; закон 1143/1981 за създаването на специални училища за деца с увреждания; закон 1566/1985 за интеграцията на ученици със специални потребности в общообразователните училища; закон 2817/2000 за функционирането на Диференциални диагностични и подкрепящи центрове; закон 3699/2008 за приобщаващото образование и закон 4074/2012 за насочване на гръцката образователна политика към международни стандарти, подчертаващ равното участие и уважението към разнообразието. Акцент е поставен и върху образователните програми за ученици с умствена изостаналост – необходимостта от адаптиране на учебните инструменти, специфички при преподаване на учебния материал и пр.

Последният параграф от теоретичната част е посветен на въздействията на образователните политики. В концентриран вид са изброени и спецификите, свързани с условията за успешна интеграция на ученици с умствена изостаналост –

необходимостта от допълнителна подготовка на учителите, сътрудничеството между различни специалисти и родители, достъпната приобщаваща среда. Посочени са бариерите, недостатъците и предимствата на образователното приобщаване в международен аспект.

Изразявам задоволство от представянето на теоретичната информация и от заключението до което достига докторант Авраам, относно необходимостта от комплексен подход, който придава приоритет на нуждите на всички ученици и насърчава култура на приобщаване, разбирателство и подкрепа в училищата и общностите.

Изследователската програма е представена във *втора глава*. В нея адекватно са дефинирани целта, обекта и предмета на изследването. На тази основа са обосновани четирите хипотези, както и изследователските задачи.

Коректно са подбрани и описани инструментите за събиране на данни. Използваната изследователска програма е разработена и реализирана от докторанта при спазване на научно-практическите принципи на изследването. Инструментът за събиране на данни включва две анкети, разработени от докторанта.

За събиране на данни е използван въпросник, състоящ се от общо 62 въпроса от типа на Ликерт и 6 въпроса с възможност за свободен отговор. Въпросите са подбрани така, че да се получи и анализира информацията относно възгледите на учителите относно приобщаващото образование, ресурсите, подготовката им, обучението за специални образователни потребности, познанията за законите и политиките, както и планирането на обучението. Този въпросник оценява не само действащите практики на учителите, но и тяхната подготвеност, нуждите от професионално развитие и отношението им към политиките за приобщаващо образование.

На базата на получените отговори от учителите е разработена информационна брошура, която да предостави насоки за работа с ученици с умствена изостаналост. Брошурата отразява важни аспекти като адаптиране на обучението, оценка, мултисензорно обучение и социална интеграция, което е в съответствие със стандартите за приобщаващото образование.

Събирането на данни е осъществено в Гърция през учебната 2021-2022 година. Въпросниците са разпратени по пощата през ноември и декември. Участието на учителите е доброволно и анонимно.

Вторият въпросник е структуриран около ключови елементи на

образователната политика, които включват приобщаване, квалификация на учителите, индивидуализирано обучение и оценяване, както и управлението на класната стая. Той помага да се идентифицират предизвикателствата и добрите практики, които могат да подпомогнат учителите в преподаването на ученици с умствена изостаналост. Попълнен е три месеца след попълване на първия въпросник с идеята да се оцени информационната брошура за подпомагане на учителите.

В изследването вземат участие общо 143 учители преподаващи в гимназиален и прогимназиален етап на образование (104 учители отговорили на първия въпросник и 39 учители отговорили на втория въпросник).

Обработката на получените резултати се провежда с помощта на софтуера на IBM за статистически пакет за социални науки SPSS, v.29. В описателната статистика се използват проценти, честоти, средни стойности и стандартни отклонения за анализ на всички променливи на въпросника. Използван е тестът на Shapiro-Wilk за изследване на асоциации между променливите.

В трета глава на дисертационния труд се анализират получените данни.

Спецификата на дисертационния труд определя логиката, според която следва представянето на резултатите от проучването. Използвани са стойности от 1 до 5 (1 = Категорично не съм съгласен до 5 = Категорично съм съгласен) при отговорите на всеки въпрос. Колкото по-висока е средната стойност, толкова повече участниците са съгласни с посочените твърдения.

Последователно са представени констатациите от отговорите на въпросите от първия въпросник и от втория въпросник. Осъществен е количествен и качествен анализ на емпиричните данни.

При статистическия анализ на отговорите на първия въпросник се констатира, че всички корелации са статистически значими, като знанието за проблема демонстрира най-силна корелация. Установява се, че познаването на проблема има значителен положителен ефект върху трудностите, с които се сблъскват учителите при работа с ученици с умствена изостаналост. Тази констатация предполага, че по-високото ниво на познаване на проблема корелира с по-ниските нива на докладвани трудности сред участниците.

При анализа на втория въпросник се цели да се определят кои специфични подкатегории са най-силно свързани с общите общи трудности на участниците – липсата на обучение на учителите, на ресурси, на училищни съветници, ресурсни учители, административна подкрепа или общи трудности. Констатациите са по

посока, че с липсата на обучение на учителите се увеличават и общите трудности. Освен това се установява значително намаление на докладваните общи трудности, след като участниците са получили информационната брошура. Ефективността на листовката/брошурата с добри практики, насочена към трудностите на учителите в образователната среда, е сметена за решаваща.

На основата на получените резултати са очертани препоръки и изводи.

Заклучението е смислово обобщение на представените от докторанта констатации и сериозна база за препоръки по отношение на подготовката и работата на учителите с ученици с умствена изостаналост.

Приноси на дисертационния труд

Третирането на основните теоретични постановки във връзка с темата на дисертационната разработка, както и получените резултати от изследването изискват формулиране на основни (научни, теоретични и практико-приложни) приноси. Представени са четири приноса, някои от които звучат по-скоро като изводи. Приемам установената положителна корелация между трудностите на учителите и техните знания, както и разработената информационна брошура като важни за теорията и практиката приноси.

Проведено е многообхватно изследване с участието на голям брой учители и специални педагози (съответно 104 за първия въпросник и 39 учители за втория въпросник) от различни региони на Гърция. Наред с това, би трябвало да се изведат като приноси на автора осъществения теоретичен преглед на дефинициите и етиологията на умствена изостаналост, характеристиката на лицата с умствена изостаналост – способностите им да формират учебни и познавателни умения, социалната и професионалната им реализация, както и бариерите по отношение на образователното им включване и условията за успешно приобщаване в общообразователна среда.

Разработки от този род, насочени към образованието на ученици със СОП трябва да намерят място в научната литература, за да имат възможност педагози, специалисти, експерти и родители да открият своите отговори.

Автореферат и публикации

Авторефератът е разработен на 49 страници (без поместената в края литература, която според мен, е излишна). Съответства на структурата на дисертационната разработка като я представя по подходящ начин, отразявайки основните теоретични положения и резултатите от проведеното изследване. В

автореферата липсва списъкът с публикации по темата на дисертационната разработка. Забелязват се несъответствия на между наименованията и номерацията на някои от параграфите в съдържанието и в текста на автореферата.

Публикациите по темата на дисертационната разработка са три и са посочени в CV на докторанта. Те отговарят на минималните национални изисквания за придобиване на ОНС „доктор“. Публикувани са в Сборник с доклади на педагогически специалисти и докторанти на ФНОИ, УИ „Св. Кл. Охридски“ (ноември – юни 2023). Всички са по темата на дисертационния труд. Представят интелектуалните затруднения в исторически контекст, посочват се различни дефиниции и критерии за разграничаване, извеждат се подходи за справяне с тези затруднения от съвременна гледна точка.

Лични впечатления

Нямам лични впечатления от докторант Елени Авраам.

Бележки, препоръки и въпроси:

✓ Част от параграфите в първата теоретична глава създават впечатление за разпокъсаност (особено 3 и 4 параграф и съответните подпараграфи напр. 3.2 и 4.2; 3.4 и 4.3; 3.1 и 4.2). Би трябвало да се включат в по-общи проблемни области.

✓ Според мен, резонно би било параграф 3 „Структуриране, разработване, разпространение на информационна брошура/листовка“ и параграф 5 „Време на провеждане на изследването“ в трета глава да се включат в съдържанието на втора глава, в която се описва инструментариума на изследването.

✓ Прави впечатление, че в дисертационното изследване не са представени български автори и техните научни изследвания от областта на специалната педагогика, като се има предвид, че повечето от тях са разпознаваеми и утвърдени имена не само в България. Докторант Авраам е обучавана в България и би да е запозната с научната продукция на българските изследователи в тази област, като имам предвид, че някои от тях са участвали и обучението ѝ.

Препоръчвам на докторант Авраам, в следващи публикации, да се опита да анализира по-детайлно емпиричните данни, което ще позволи да се направят и редица изводи и препоръки към практиката. Препоръчвам също да бъде обогатена информативната брошура, за да може да се ползва с по-голяма приложимост от работещите учители. Това би имало приносен характер и за други изследователи в областта на специалната педагогика.

Въпросите ми са:

✓ Как бихте обяснили извода, че присъствието на учител по специално образование е определено като по-малко важен фактор, допринасящ за предизвикателствата в образователната среда в сравнение с липсата на обучение на учители, административна подкрепа и училищен съветник?

✓ На базата на получените резултати от отговорите на респондентите, какви изводи бихте направили относно подготовката на учителите в Гърция за работа с ученици с умствена изостаналост?

✓ Какви са административните механизми информационната карта да стане част от инструментите, с които работят учителите в Гърция?

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представеният за рецензиране дисертационен труд, разработен от докторант Авраам разглежда важен момент от приобщаването на умствено изостаналите ученици в общообразователна среда. Научноизследователската процедура е реплика към случващото се в момента в образователните политики и в специалното образование в Гърция. Докторантът е подбрал отговорно към разработването на проблема и го е представил в съответствие с изискванията на Правилника за развитие на академичния състав на СУ „Св. Климент Охридски“. На основата на предложената интересна от научна гледна точка идея в дисертационна разработка и на проявените качества за самостоятелно научно изследване, *давам своята положителна оценка* и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на *Елени Хараламбос Авраам* в област на висше образование: 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика, докторска програма „Специална педагогика“.

16.12.2024 г.

гр. Шумен

проф. д-р Снежана Николова